

Xalidə ŞAIQQIZI (MƏMMƏDOVA)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: xalide_1978@mail.ru

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9991-7796>

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2025.2.87>

MİLLİ OYANIŞ DÖVRÜ MƏTBUATINDA FOLKLORA BAXIŞ: “ƏKİNÇİ” QƏZETİNİN MÖVQEYİ

Açar sözlər: Əkinçi qəzeti, folklor, Həsən bəy Zərdabi, milli mətbuat, atalar sözləri

SUMMARY

A LOOK AT FOLKLORE IN THE PRESS OF THE NATIONAL AWAKENING PERIOD: THE POSITION OF THE "EKINCHI" NEWSPAPER

The newspaper “Ekinchi” (1875–1877) was the first example of our national press, and played an important role in the protection and promotion of folklore. Published based on the enlightening views of Hasan bey Zardabi, the newspaper presented the spiritual heritage of the people – epics, fairy tales, anecdotes, bayati, folk songs and proverbs – indirectly, despite censorship and the limited possibilities of the time. The mention of examples such as the epic “Koroglu”, the stories of Rustam Zal, and the anecdotes of Molla Nasreddin in the newspaper awakened the memory of readers and strengthened their sense of national identity. The examples of bayati and boyati sent by readers reflected traditions such as folk help and social solidarity. Although Zardabi sometimes criticized songs with poor artistic quality, he emphasized the power of folklore to unite and educate the people. In just 57 issues of “Ekinchi”, about a hundred proverbs and sayings were published, through which the values of science, unity, morality and hard work were promoted. Thus, “Ekinchi” created an important stage for folklore studies in the 19th century Azerbaijani press, presenting folklore not only as a subject, but also as a means of expressing and transmitting national and spiritual values.

Keywords: Ekinchi newspaper, folklore, Hasan bey Zardabi, national press, proverbs

РЕЗЮМЕ

ВЗГЛЯД НА ФОЛЬКЛОР В ПРЕССЕ ПЕРИОДА НАЦИОНАЛЬНОГО ПРОБУЖДЕНИЯ: ПОЗИЦИЯ ГАЗЕТЫ “ЭКИНЧИ”

Газета «Экинчи» (1875–1877) была первым примером нашей национальной прессы и сыграла важную роль в защите и пропаганде фольклора. Издаваемая на основе просветительских взглядов Гасан-бека Зардаби, газета косвенно представляла духовное наследие народа – былины, сказки, анекдоты, баяты, народные песни и пословицы – несмотря на цензуру и ограниченные возможности того времени. Упоминание в газете таких примеров, как эпос «Кероглу», рассказы Рустама Зала, анекдоты Моллы Насреддина, пробуждало память чита-

телей и укрепляло их чувство национальной идентичности. Примеры баяты и бояты, присланные читателями, отражали такие традиции, как народная помощь и социальная солидарность. Хотя Зардаби иногда критиковал песни за низкое художественное качество, он подчеркивал силу фольклора в объединении и просвещении народа. В 57-м номере журнала «Экинчи» было опубликовано около ста пословиц и поговорок, посредством которых пропагандировались ценности науки, единства, нравственности и трудолюбия. Таким образом, «Экинчи» создал важный этап для фольклористики в азербайджанской прессе XIX века, представляя фольклор не просто как предмет, но и как средство выражения и передачи национально-духовных ценностей.

Ключевые слова: газета «Экинчи», фольклор, Гасан бек Зардаби, национальная пресса, пословицы

GİRİŞ. Folklor və mətbuat – bu sahələrin hər ikisi milli dəyərlərin qorunması, yaşadılması və nəsillər arasında ötürülməsi baxımından mühüm funksiyaya malikdir. Lakin hər iki sahənin tarixi və təbiəti bir az fərqlidir: folklor xalqın mənəvi yaddaşı kimi onun tarixi qədər qədimdir, mətbuat isə nisbətən sonrakı dövrlərin məhsulu olub, bu mənəvi yaddaşın müasir kommunikasiya vasitələri ilə qorunmasına və yayılmasına xidmət edən bir platforma rolunu oynayır. Bu baxımdan, mətbuatın funksiyalarından biri də folklorun "canlı saxlanması" və gələcək nəsillərə ötürülməsində vasitəçi olmasıdır. Ümumiyyətlə, xalq üçün çox dəyərli hesab olunan folklorun və etnoqrafiyanın tarixi mahiyyəti və əhəmiyyəti elm, söz-sənət adamları kimi, işıqlı düşüncə sahibləri hesab edilən mətbuat işçilərini – jurnalistləri (müasir dildə desək, media nümayəndələrini) də daim düşündürmüş, “onun qorunması, təbliğ və gələcək nəsillərə çatdırılması hər kəsi mənəvi cəhətdən səfərbər etmişdir” (Əliyeva Kəngərli, 2008: 5).

1875-ci ilin 22 iyulunda Azərbaycanın elm-mədəniyyət tarixində baş verən hadisə xalqın yuxarıda sadaladığımız mənəvi sərvətlərinin qorunması, dil və folklor yaddaşının inkişafı yolunda mühüm bir hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, düz 150 il əvvəl Azərbaycan türkləri ictimai-mədəni istiqamətdə mühüm bir dönüşə imza atdı. XIX əsrin ikinci yarısında xalqımız, uzun illərdir ki, intizarını çəkdiyi milli mətbuata – ana dilində ilk qəzetin – “Əkinçi”nin nəşrinə şahidlik etdi. Əgər Avropa ölkələri bu mərhələni XVI, Rusiya XVII əsrdə keçmişdisə, Azərbaycan bu mədəni hadisəyə yalnız 1875-ci il iyulun 22-də – Həsən bəy Zərdabinin təşəbbüsü və əzmkar fəaliyyəti sayəsində nail oldu. Bu mühüm tarixi hadisənin qeyd olunduğu 2025-ci ildə 150 il əvvəlin milli oyanış dövrü mətbuatını yenidən gözdən keçirmək, folklor baxışı məhz “Əkinçi” qəzetinin simasında analiz etmək vacib məsələdir.

Tədqiqat. “Əkinçi” qəzetinin nəşri, təkcə jurnalistik tarixinin deyil, həm də milli ideologiyanın, maarifçilik təfəkkürünün keçmişinə güzgü salır. Maarifpərvər ziyalımız H.B.Zərdabinin gərgin zəhməti və milli təəssübkeşliyi nəticəsində nəşr edilən bu qəzet, dövrün imkanları daxilində xalqın mənəvi sərvətlərini, xüsusən də folklor irsini qorumağa və təbliğ etməyə çalışmışdır.

Ərəb qrafikası və türk dilində (o vaxt Azərbaycan dili ifadəsi də yox idi) işıq üzü görünən qəzetin proqram və fəaliyyət prinsipləri – manifesti ilk nömrədən aydın şəkkildə elan olunmuşdu. Müasir dövrdə baş məqalə, iki əsr öncə isə “Daxiliyyə” adlanan hissədə qəzetin münşisi, yəni baş redaktoru tərəfindən cərəyan edən hadisələrə münasibət bildirilməsi, qiymət verilməsi nəzərdə tutulmuşdu. İkinci hissə – yəni

“Əkin və ziraət xəbərləri” adlı bölmədə isə etnoqrafik həyat tərzinin bir hissəsi yer alır, maarifləndirici bilgilər paylaşmaq başlıca məqsədə çevrilirdi.

Bu addımı (dövrün məhdud ictimai-siyasi şəraitinə baxmayaraq) xalqın mənəvi sərvətlərinin, xüsusilə də folklor irsinin qorunması və təbliği istiqamətində göstərilən təşəbbüs kimi qiymətləndirmək olar. Düzdür, proses birbaşa folklor toplayıcılığı və ya sistemli təqdimat formasında deyil, dolay yollarla – xalqın dili, deyimləri, məişət düşüncəsi, təsərrüfat mədəniyyəti və mənəvi dünyagörüşünə dair qeydlər vasitəsilə həyata keçirilmişdir.

Amma bunu da qeyd etmək yerinə düşər ki, sistemli toplayıcılıq fəaliyyəti hələ inkişaf etmədiyi XIX əsrdə folklor nümunələrinin qəzet səhifələrində çap olunmaq ənənəsi vardı. Məsələn, 1842-ci ildən etibarən “Koroğlu” dastanının hissə-hissə “Kafkaz” qəzetində çap olunduğu məlumdur (Əfəndiyev, 2010: 59). Deməli, nəinki folklorlara daxil olunan pəremik vahidlərin, irihəcmli epik əsərlərin də Kütləvi İnformasiya Vasitələrində işıq üzü görməsi ənənəsi artıq formalaşmışdı.

“Koroğlu” dastanının adı çəkilməşən bildirək ki, qəzetin məhz əvvəlinci nömrəsində sözügedən möhtəşəm epik nümunə haqda məlumat vardır. Belə ki, “doğru xəbərdən bixəbər olan əhalinin şayiələrlə bəslənməsi”nə münasibət bildirilərkən o dövrdə də dillərdə əzbər olmuş “Koroğlu” dastanının (məqalədə “Koroğlu nağılı” deyilərək anılır) adının çəkilməsi ilə folklor tariximizin XIX əsrdəki inkişaf tempinin ibarət olduğu məzmun xatırlanır. “Əkinçi”nin ilk nömrəsində qəhrəmanlıq dastanı olan “Koroğlu”dan bəhs edilməsi ilə dövrün azsaylı qəzet oxucusu yaddaşa köklənməyə, nağıl-dastan söyləmə ənənəsini qorumağa sövq edilirdi. Qəzetdə dastanın adı belə xatırlanır: Hər kəs öz təsəvvürünü əqəlliyyəni danışır və bu danışığı Koroğlu nağılı kimi nağıl olubdur ki, bu nağılın öz əslinə heç şəbahəti yoxdur (Əkinçi, 1979:19).

Yəni nəticədə yaranan bu danışığı (və ya şifahi versiya) əsl, orijinal mətndən, əsas həqiqətdən tamamilə uzaqdır, ona bənzəmir. Düşünülür ki, redaktorun folklor əsəri ilə bağlı səsləndirdiyi bu kəlmələr birmənalı qarşılanmamalıdır. Kontekstə görə qəhrəmanlıq abidəsinin adını çəkmək həm oxucunun folklor yaddaşını tərpətmək, həm də gələcək tədqiqatçılar üçün bəzi qaranlıq məqamları aydınlatmaq demək idi. Belə olan təqdirdə, Amerikadan tutmuş Uzaq Şərqə qədər məlumatlar paylaşan “Əkinçi” naşiri H.B.Zərdabinin xalq dilindən söylənilən nağıl və dastanlardan, əfsanə və rəvayətlərdən, bayatılardan xəbərsiz qalmadığı qənaətinə gəlinir.

XIX əsrin qəzet oxucusuna mübarizələri və şücaətləri dastana, nağıla çevrilmiş qəhrəmanlar haqda xırda məlumatların verilməsi belə vacib şərt idi. Məhdudiyyətlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən qəzetdə nümunələrin sadəcə adının çəkilməsi bəs edirdi, təhlilləri, həmçinin toplumun folklorla münasibəti və ehtiyacı haqda isə H.Zərdabi illər sonra etiraflarla dolu olan bir məqaləsində bəhs edəcəkdə: Xalq aşığa elə qulaq asır ki, lap ətinə də kəssən, xəbəri olmaz (Əfəndiyev, 2010, 424: 79).

Qəzetə daxil olan məktubların birində sarkazm ruhlu müraciətlərə də rast gəlirdi: Ey qardaşlar, rəva deyil ki, sizin qəzetiniz də, bircə qəzetiniz ki, “Əkinçi” olsun, sizə Əlif-Leyla nağılı desin. (Əkinçi, 1979:151) Hətta baş məqalələrin birində “qəzet dərviş kimi nağıl deyə bilməz” (Əkinçi, 1979:150) kimi qəti fikirlər səsləndirilir, “küçələrdə cavanlarımız ya papağını əyri qoyub ay balam, ay balam çağırır, ya da bir-birinə yaman deyir, meydanlarda kimi dərviş nağılına qulaq asır, kimi xoruz, kim qoç döyüşdürür (Əkinçi, 1979:376) deyə xalq əhli məzəmmət edilirdi. Məsələnin görünməyən tərəfi isə o idi ki, meydan tamaşaları, bayram əhvalının əksi, yayıl-

mış nağılılıq ənənəsi və bu ənənənin əsas təmsilçiləri olan dərvişlərin XIX əsrdəki mövcudluğu haqda qısa məlumatın belə mətbuat səhifəsində əks olunması folklor tariximizin bəzi izlərini müəyyən edirdi. Belə ki, dərvişlər daha çox nağıllarda rast gəlinən, övladsız valideynlərə magik meyvəni – almanı və ya armudu təqdim edən, qəhrəmanlara ad qoyan, yolgöstərən, informasiya ilə təmin edən, bəxt və buta verən, çevirmə funksiyası daşıyan personajlar kimi tanınmışdır (Daha ətraflı bilgi üçün bax: Quliyev, 2016: 112). İstər nağıl, istərsə də dastan mətnlərində dərviş obrazının ənənəvi, qəlibləşmiş və sabit rast gəlinmə situasiyaları ümumiləşdirilərkən baxış bucağından görünməyən yenisini də əlavə etmək şərtə çevrilir. “Əkinçi” qəzetində, yuxarıda səsləndirildiyi kimi, məqalələrdə dərvişdən fərqli məzmununda bəhs edilməsi yeni bir funksiyanın – nağılılıq etmənin də mövcud olmasını diqqət önünə gətirir. Düzdür, işıq üzü görmüş 57 nömrənin heç birində məşhur Azərbaycan nağıllarının nəşri gerçəkləşməmişdi. Amma bu nağılları yaşatmış, bugününümüzədək gəlib çıxmasına zəmin yaratmış, vasitəçilik etmiş dərvişlər haqqında fərqli məzmununda bəhs olunma folklorşünaslığımızda yeni idi.

“Əkinçi”nin 7-ci sayında dövrüydə əfsanəvi nağıl qəhrəmanı Rüstəm Zalla bağlı mətnlərin də mövcud olması təsdiqini tapır: ...Müsəlman milləti tufana düşmüş gəmi təkidir ki, hər ləpə onların bir hissəsini aparıb qərq edir. Belədə çox həmiyyət-sizlik istər ki, qardaşlarımızın qərq olmağına baxa-baxa inək irəlindən yediyi çörəyi kövşəyən kimi, Rüstəm Zallın nağılını oxuyub keçmişdə olanların qüvvətinə fəxr edək və öz qərq olmağımıza əməl etməyək (Əkinçi, 1979:151). Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan ərazisində müxtəlif süjetli nağıllar kimi, farsların əfsanəvi qəhrəmanlarından sayılan Rüstəm və onun atası Zalla bağlı bir çox mətnlər söylənilmişdir. Rüstəm Zallın qızı haqda gəzən şayiələr üzündən şəhəri tərk etməsi, tanınmaması üçün dərman atıb görkəmini dəyişməsi, çayın qabağını kəsmiş əjdahanı öldürməsi, atasının onunla tanımadan döyüşməsi və onu öldürməsi ilə bağlı epizodlar son illərdə toplanılıb tərtib edilmiş antologiyalardakı nağıllarda öz əksini tapmışdır (Rüstəmzadə, 2013: 171-172). “Əkinçi”də də əfsanəvi qəhrəmanın adının çəkilməsi həmin dövr ərzində Rüstəm Zalla bağlı hekayətlərin aktual olduğunu meydana çıxarır və pəhləvanların qürrələnməyinə işarə edilərkən məşhur folklor personajı da xatırlanmış olur.

“Əkinçi” səhifələrində lətifə qəhrəmanı Molla Nəsrəddinin də adına rast gəlmək mümkündür. 1877-ci ilin 14-cü nömrəsində oxuyuruq: Badkubədə sakin olanlar keşişdən tutmuş qulluq əhlinin ədna bəsərinəcən, tacirlərdən tutmuş ədna papaqçıya və şam tökənəcən öz işlərini tullayıb, bir neçə adam şərəkət edib Molla Nəsrəddin torba götürüb sarı qayaya bostan uruya gedən kimi .... Sabunçu bəylərinin yanına yer almağa və ya zavod tikdirməyə gedir ki, bir ya iki ilə sahibi-milyon olsun (Əkinçi, 1979: 400).

Məlumdur ki, Molla Nəsrəddin lətifələri Azərbaycanda kütləvi şəkildə ilk dəfə SMOMPK dərgisinin 1890-cı ilə aid 9-cu, və 1899-cu ilə aid 26-cı buraxılışlarında (SMOMK I, 2018: 155-177; SMOMPK III, 2020: 163-192) – toplanılmış materiallar əsasında nəşr edilmişdir. O vaxta qədər isə bu folklor mətnləri haqda geniş yazı yazan, məlumat çap edən olmamışdır. “Əkinçi”nin yuxarıda bəhs edilmiş 14-cü nömrəsində həmin lətifələrdən yalnız birinin kiçik epizodu xatırlanmış və məlum mətnin variantı haqda məlumat verilmişdir. Qaynaqlara müraciət edərkən aydın olur ki, “Əkinçi”də Molla Nəsrəddinin adının çəkildiyi mətn müasir folklor nəşrlərində “İki qarpızın bəlası” şəklindədir. Həmin mətnin qısa məzmunu isə belədir ki, camaat Ala qaya deyilən yerdə bostan əkibmiş. Molla gedib bostançıların birindən yalvar-yapış

ilə iki qarpız alır. Onları qoltuğuna vurub yolunu dəyişir, hərlənib Ala qayanın arxasına keçir, oradan gəlib yenə yola çıxır. Sonra özünü kolluğa vurur, yenə hərlənib bostan tərəfdən yola çıxır... biri deyir: A molla, qarpızı hardan daşıyırsan? Deyir: Ala qayadan. Başqa biri soruşur: A molla, qarpızı hardan daşıyırsan Deyir: Ala qaya bostanının. Araba tutan, eşşək tutan, torba götürən tərənir. Düşürlər bostanın bir qırağından yığıb daşımağa. Bostançı bir də gözünü açır ki, camaat bostanda bir qarpız da qoymayıb. Ay aman nə edirsiniz? Deyirlər: buranı bizə Molla Nəsrəddin nişan verdi. Gördük ki, o daşıyır, biz də daşdıq. Kişi deyir: Hə, iki qarpızın bəlasına düşdüm. Mənə deyən gərək, doldur ver torbanı buna, çıxsın getsin də. İki qarpız nə idi ki, onun pulunu alırdım? (Molla Nəsrəddin lətifələri, 2018: 316). Molla Nəsrəddinin üz tutub getdiyi Ala qaya “Əkinçi”də Sarı qaya ismiylə şifrələnib.

“Əkinçi” qəzetinin münşisi də böyük ehtimal ki, məlum folklor mətnini şifahi ənənədə müşahidə edib və yazıda bu haqda danışmağı unutmayıb.

Əkinçi qəzetində bayatılara münasibət

Maraqlı məqamlardan biri də odur ki, “Əkinçi” oxucuları səhifələrdə folklor nümunələri görmək arzusunu ünvana ya yazdığı, ya da topladığı bayatını göndərməklə bəyan etmişlər. Diqqətlə nəzər yetirdikdə aydın olur ki, sonadək çap edilməyən nümunələrdən biri maraqlı təqdimatla verilir və janrı qəzet tərəfindən müəyyənləşir: Bir şəxs bizə bir bayatı göndərmişdi ki, belə başlanırdı:

Qonşu getdi, biz qaldıq, haray ellər, ay ellər,
Yaman günə biz qaldıq, aman ellər, ay ellər...

Onu çap etmək mümkün olmadı (Əkinçi, 1979: 207)

Qəzetin bayatı adlandırdığı həmin mətnin versiyasına müasir dövrdə çap olunmuş kitablarda rast gəlinir. Məsələn, dəyirman arxını sel dağıdanda belə söyləyiblər:

Haray ellər, haray!
Şana tellər haray!
Dəhnədə arxım uçub
Əli bellilər, haray

(Hüseynov, 2002 :166; Cavadov, 1993: 58).

Qeyd olunmuş nümunələrdə isə el köməyi, el harayı ilə bağlı adətlərimizin mövcudluğuna işarə edilir. Bu parçalar isə təbii ki, xalqın mənəvi ehtiyaclarını ödəyir, onu bədii yaradıcılıq prosesinin iştirakçısı kimi təqdim edir. Milli sərvət olan ənənələr silsiləsində bayatı deməklə bağlı “Əkinçi”də təqdim olunan bəzi fikirlər də sözügedən lirik janrın daşdığı məzmunə aydınlıq gətirir: Bizim vilayətimizdə hər kəs dad edir ki, zəmanəmizdə xeyir və bərəkət qalmayıb və keçən zamanı yada salıb bayatı çağırır (Əkinçi, 1979:50) Pəs bayatı çağırıb zəmanədən şikayət edən, sənin bayatından nə hasil? (Əkinçi, 1979:51). Qəzetin başqa bir sayında isə bayatı adlanması boyatı ilə əvəz edilmişdir ki, bu da başa düşüləndir, çünki ənənədə hər iki adlanmaya rasr gəlinir.

“Əlhəqq zəmanəmiz dəyişilib. İndi güc və igidlik əyyamı deyil, elm əyyamıdır və çobanın sözü doğrudur ki, bu zəmanə bizi qarğalandırıb və qeyriləri laçın edib...Bizim zəmanə dəyişilməyi həтта çobanlara da məlumdur ki, boyatısında deyir:

Qarğalar laçınlandı

Laçınlar qarğalandı (Əkinçi, 1979:324).

Təqdim olunmuş nümunənin xalq arasında boyatı şəklində yaşaması məlum olur, hansı ki, bu faktı folklorşünaslar da təsdiqləmişdir. Bir maraqlı məqam da var:

“Əkinçi” qəzeti bayatının həm də boyatı adlandırıldığı nadir mənbələrdən biridir. Şifahi ənənədə buna rast gəlinməyə də, folklorşünas alimlər tərəfindən təsdiqlənməyə də, bu adlanma haqqında nəzəri fikirlərə rast gəlmədik (amma düşünürük ki, mənbələrdə bu haqqda məlumat olmamış deyildir).

Xalq mahnıları haqqında

Xalq mahnılarının da folklorun bir qolu hesab edildiyi və toplumun lirik duyğularını – hiss-həyəcanlarını, sevinc və kədərini ifadə edən janr olaraq təsbitləndiyi məlumdur. Mahnılar haqqında nəzəri fikirləri P. Əfəndiyev belə ifadə etmişdir: Mahnı ... onun (xalqın – X.M) mənəvi ehtiyaclarından doğub inkişaf edir. Mahnıların ilk yaradıcısı xalqdır. İbtidai icma dövründən zəmanəmizə qədər o, xalqın yol yoldaşı olmuşdur. El ədəbiyyatının lirik janrları içərisində mahnıların xüsusi yeri və mövqeyi vardır. Bənlər əsrlər boyu xalqın hər cür hisslərini ifadə etmişdir: şənlik, şadlıq, fərəh, sevgi, məhəbbət, kədər, qüssə, qəriblik, nifrət və s... Onlarda xalqın ictimai-sosial məsələlərə, tarixi hadisələrə münasibəti də öz bədii inikasını tapmışdır (Əfəndiyev, 2011: 246). “Əkinçi”də isə xalq mahnılarına bir qədər tənqidi yanaşmanı sezmək olur. “Hər tayfanın vətəndarlıq və millətin keçmişində olan yaman və yaxşı günlərini şərh edən mahnıları olur ki, bu mahnılar ağızdan-ağıza düşüb milləti birləşdirməyə bəis olur” fikrini çatdıran redaktor tənqidini bu sözlərlə bitirir: “Amma bizim mahnılara baxan gərək təəccüb eləsin ki, xudavənda, onları kim və nə üçün düzəldib (Əkinçi, 1979:432). Müəllif mülahizələrinə “Onların çoxunun ki, avam çağırır, heç mənası olmur” (Əkinçi, 1979:432) fikri ilə yekun vurur. Belə düşünülür ki, Zərdabi konkret olaraq bir xalq mahnısının təmsalında tənqidi fikirlər söyləmiş, təsdiq üçün də ağızdan eşitdiyini nəğməni qəzetin nömrəsində nəşr etdirmişdir. O da aydındır ki, bəsit məzmunlu, bədii cəhətdən zəif, obrazlılığı aşağı olan hər bir folklor mətninin də öz mənası, öz çəkisi vardır. Onlar da folklor tarixində özünəməxsus yerə malikdir. Haqqında söhbət gədən, “Əkinçi” səhifəsində “mənası olmayan” xalq mahnısı kimi təqdim edilən bir bəndlik mətn isə aşağıdakılardan ibarətdir:

Ağacda oturub sərçə,
Niyə uzunsan, ay küçə?
Sən harda qaldın, ah beçə,
Ey yar, ey yar, ay qaragöz (Əkinçi, 1979:432).

Ardınca gələn təhlil də maraqlıdır və bu şəkildədir: Məlimdir ki, hər kəsin mahnıdan xoşu gəlir və bir yaxşı sövtü olan, olmayan da özü mızıldamağa durur. Bu səbəbə mahnı çəpəndiyat hesab olunur (Əhəmiyyətsiz, ciddi qəbul edilməyən bir iş – X.M.) isə də, çox vacibi şeydir. Ona binaən onun mənasını yaxşılaşdırmaq səyinə düşmək lazımdır (Əkinçi, 1979:432). Beləyə yaxşı olurdu ki, bizim şüaralar bir-birini həcv və ya mədh etmək əvəzinə zikr olan məzmununda mahnılar düzəldəydilər ki, onlar ağızdan-ağıza düşüb xalqı nadanlıqdan danalığa təhrik etməyə bəis oleydi (Əkinçi, 1979:432).

Atalar sözü və deyimlər barədə

Bu qənaətə gəlinir ki, milli mətbuatımızın ilk nümunəsi olan “Əkinçi” folkloru bir mövzu kimi deyil, milli-mənəvi dəyərlərin ifadə vasitəsi kimi təqdim edirdi. Bu yanaşma, ilk növbədə, həmin dövrün senzura şərtləri və qəzetin maarifçi strategiyasının təmkinli təbiəti ilə bağlı idi. Xalq ədəbiyyatı mətbuatda açıq şəkildə toplanılıb yayılmaq əvəzinə, deyimlər, atalar sözləri, dil nümunələri və məişət obrazları vasitəsilə təbliğ edilir, beləliklə də folklor irsinə diqqət yönəldilirdi.

Baş məqalələrdən biri “İnsan hər bir sənət üçün elmə möhtacdır (Əkinçi, 1979:154) hökmünü verir və əks-səda gecikmədən ünvanlanmış məktublardan birində bəyan olurdu: “Elm öyrəniniz beşikdən qəbrə kimi” (Əkinçi, 1979:163 = Elm öyrən beşikdən qəbrəcən (Atalar sözü, 1985: 311). Bu çağırışlar ilə atalar sözündən faydalanan müəllif oxucularını elm öyrənilib dünyagörüşlərini təkmilləşdirməyə sövq edirdi. Digər məqalədə məlum məzmunun variantı da dərc olunurdu: Elm tələb elə beşikdən qəbrə kimi (Əkinçi, 1979: 109).

Elmin silahı sözdür, söz ilə insanı öldürürlər (Əkinçi, 1979:347).

Elm yolu ilə zəhmət çəkən tayfa öz millətini güclü edər... (Əkinçi, 1979: 356).

Əsgərə hər bir elmdən xəbərdar sərkərdə lazımdır (Əkinçi, 1979: 202)

Elmi təbliğ edən bu deyimlər analitik və informasiya xarakteri daşıyan məqalələrin təsir gücünü artırır. Beləliklə də, folklor vasitəsilə daha asan və anlaşılıqlı şəkildə maarif mesajları çatdırılır, maarifçi ideyalar ön plana çıxırdı. Bu həm də milli özünüdərk və xalq maarifi üçün folklordan uğurlu bir vasitə kimi istifadə edilmək demək idi.

Qeyd edək ki, “Əkinçi” qəzetinin 57 nömrəsində toplam 100-ə yaxın atalar sözü, zərbi məsəllər, hikmətli sözlər – deyimlər dərc olunmuşdur. Onların hamısı haqda bir jurnal üçün nəzərdə tutulmuş məqalədə məlumat vermək, təhlillər aparmaq mümkünsüzdür. Daha irihəcmli nəşr vasitəsilə bu təhlilləri aparmaq nəzərdə tutulur. Qeydə aldığımız bir çox atalar sözlərinin eynisini və ya variantını folklor nəşrlərində müşahidə etmək olur. Bəzilərinin (çox az qisminin) qarşılığını tapmaq mümkün olmasa da, mütləq şəkildə əldə edilməsi bir məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Aşağıda bəzi deyimlərin, atalar sözlərinin “Əkinçi”də nəşr olunmuş və sonrakı illərdə məhz folklor nəşrlərində çap edilmiş səhifələri qeyd olunmuşdur. Münasib bilinənlər kontekstdə, digərləri isə ixtisarla təqdim edilmişdir. Bildirildiyi kimi, bu, “Əkinçi”də işıq üzü görmüş nümunələrin bir hissəsidir.

Bir daş ilə min budağı vurubdur (Əkinçi, 1979:110) = Bir daşla iki sərçəni vurmaq olmaz (Atalar sözü, 1985: 127).

Bilin ki, körpü sudan uzaq qalıb (Əkinçi, 1979:131) = Körpü qaldı çayın o tayında (Atalar sözü, 1985: 445) = Elə eylə körpü qala çayın o tayında (Fərəcova, 2014: 13).

Hərəni öz ağılına görə danışdırın (Əkinçi, 1979:138).

Kələmda şeir çörəkdə duz kimdir (Əkinçi, 1979:139).

Doğru söz acı olur (Əkinçi, 1979:275) = Düz söz acı olar (Atalar sözü, 1985: 287).

Kuzənin içində nə varsa, bayırına da o sızar (Əkinçi, 1979:169).

Mıx bərk vurulduqcan onu çıxartmaq çətin olur (Əkinçi, 1979:183).

Ev buzovundan öküz olmaz (Əkinçi, 1979:216) = Ev buzovundan öküz olmaz (Atalar sözü, 1985: 295).

At öluncən otlar (Əkinçi, 1979:247) = At ölənəcən otlar (Atalar sözü, 1985: 75).

Kim qazana kim yeyə (Əkinçi, 1979:73).

Vilayət nadansız olmaz (Əkinçi, 1979: 352) = Meşə ayısız olmaz – (Atalar sözü, 1985: 481).

Ey millət təəssübü çəkən qardaşlar, ...Dəmir qızmış ikən onu döymək gərək...(Əkinçi, 1979: 248) = Dəmiri isti-isti döyərlər (Atalar sözü, 1985: 259).

Cidani torbada gizlətmək olmaz (Əkinçi, 1979: 255) = Cidani çuvalda gizlətmək olmaz (Atalar sözü, 1985: 682).

Güya ol biçarə eşşəkdir ki, bizləməsən, yeriməz (Əkinçi, 1979: 265) = Tənbəl eşşəkdi, bizləməsən yeriməz. (Tənbəl adamlara deyirlər) (Güney Azərbaycan folkloru, 2015: 95).

Əti sənin, sümüyü mənim (Əkinçi, 1979: 265) = Əti sənin, sümüyü mənim (Atalar sözü, 1985: 340).

Küçə əhlinin qeyrətində küncidə olmaz (Əkinçi, 1979: 273).

Odlu dil cavan başı güdaza verər (Əkinçi, 1979: 273).

Yaxşılıq yaddan çıxsa, yamanlıq çıxmaz (Əkinçi, 1979: 274).

Ürfi, yaxşı və pis ilə elə rəftar et ki, öləndən sonra müsəlman səni zəməzəm suyu ilə yusun və hindli yandırsın (Əkinçi, 1979: 274).

Zər qədrini zərgər bilər (Əkinçi, 1979: 280 – 344) = Zər qədrini zərgər bilər (Atalar sözü, 1985:).

Heç kəs hünəri ana bətnindən gətirməyib (Əkinçi, 1979: 282) = Heç kəs ana qarnından gətirməyib (Atalar sözü, 1985: 344).

Əgər təvəkkül etmək istəyirsənsə, işdə et,

Əvvəl ək, sonra Allaha bel bağla (Əkinçi, 1979: 282).

Bu gün mülk kimə qaldı? Qəhr eləyən qadır Allaha (Əkinçi, 1979: 285).

...Halva demək ilə ağız şirin olmaz (Əkinçi, 1979: 304) = Halva-halva deməklə ağız şirin olmaz (Atalar sözü, 1985: 638).

Əgər deyirsən ki, kənd əhli qalsın, ancaq şəhər əhli elm öyrənsin, onda sənin muradın əmələ gəlməz, Bir gül ilə bahar olmaz (Əkinçi, 1979: 304, 305) = Bir gül ilə bahar olmaz (Atalar sözü, 1985: 132).

Hər halda əqrəbin sancmağı qisasdan ötrü deyil (Əkinçi, 1979: 320)

Alimin mürəkkəbi şəhidin qanına bərabərdir (Əkinçi, 1979: 324)

Ağıllı düşmən nadan dostdan yaxşıdır (Əkinçi, 1979: 345) = Ağıllı düşməndən qorxma, dəli dostdan qorx (Atalar sözü, 1985: 25).

Nə qədər ki, kök sudadır, səmərə (meyvə) ümidi var (Əkinçi, 1979: 346)

Hər nə əksən, onu biçəsən (Əkinçi, 1979: 347) = Nə əkərsən, onu da biçərsən (Atalar sözü, 1985: 505).

Ay qardaşlar, yaddan çıxarmayın ki, uşaqlar millətin ümididir və bunu bilin ki, Avropa əhlinin bir məsəli var ki, deyir: millətin gələcəkdə xoşbəxt ya bədbəxt olmağına bəis uşaqların əvvəl yaxşı, ya yaman tövr ilə əlif-beyi oxumağıdır (Əkinçi, 1979: 379) = Uşaqlar millətin gələcəyidir (şifahi nitq).

Varlığa darlıq yoxdur (Əkinçi, 1979: 431) = Varlığa nə darlıq?! (Atalar sözü, 1985: 162).

Bu halda ki, it sahibini tanımır, kim sabaha ümid ola bilər? (Əkinçi, 1979: 432) = İt yiyəsini tanımır (Atalar sözü, 1985: 368).

Beləliklə, “Əkinçi”nin səhifələrində deyimlərə vaxtaşırı yer verilməsi, həmin dövr üçün əhəmiyyətli bir təşəbbüs idi. “Əkinçi” bu deyimlər üzərindən sosial və əxlaqi dərslər verərək ilk dəfə xalq ədəbiyyatının yazılı mediada sistemli təbliğinə başlamışdı. Gələcək ümidləri, perspektiv planları ifadə edərkən də atalar sözlərinə müraciət edilir, mübarizə əzmi ilə çalışmanın ifadəsi yumoristik şəkildə alırdı: Biz ümidvarıq ki, gələcək il də qəzeti çıxarda (At ölünəndən otdar) (Əkinçi, 1979: 432).

NƏTİCƏ. Nəticə isə gözləniləndən fərqli məcraya düşdü. Davam etməyi, əzmlə çalışmağı qarşıya məqsəd qoymuş “Əkinçi” qəzeti 1877-ci ilin 29 sentyabrında son dəfə işıq üzünə gördü; yayın dayandırıldı. Yuxarıda yazılanlardan da bu qənaətə gəlinir ki, “Əkinçi” qəzeti təkcə informasiya daşıyıcısı olmadı, həm də folklorun və

dilin müdafiəçisi kimi çıxış etdi. Azərbaycan milli mətbuatının ilk nümunəsindən etibarən folklorun mətbu səviyyədə təbliği müşahidə olundu. Xalqın mədəni sərvəti olan folklor janrları – nağıl, bayatı, tapmaca, dastan, atalar sözləri haqda verilən məhdud məlumatlar və nümunələr qəzet səhifəsində işıq üzü görərək həm də maarifçilik ideyalarının daşıyıcısına çevrildi.

“Əkinçi” qəzetinin dilinin məqsədli şəkildə xalqın danışq dilinə yaxın olması ilə ağır ərəb-fars tərkibli sözlərdən uzaq duruldu və folklorun canlı nəfəsi mətbuata gətirildi. Biz 150 illik mətbuat tariximizdəki bu yanaşmanı müasir media üçün də gözəl nümunə hesab edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyeva-Kəngərli. A. Azərbaycan folkloru və kitab mədəniyyəti / A. Əliyeva-Kəngərli. – Bakı: Elm, –2008. –339 s.
2. Hüseynov İ. Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii-estetik mahiyyəti / İ. Hüseynov. Bakı: Mars-Print, –2002. – 305 s. – s.166
3. Cavadov Q. Azərbaycanda el köməyi adətləri/ Q.Cavadov. – Bakı: Ozan, – 1993. – 101s.
4. Əkinçi qəzeti. (Tam mətn), – / tərtib edəni: Turan Həsənzadə. Bakı: Azərnaşr, –1979, – 464s.
5. Atalar sözü / toplayanı: Ə.Hüseynzadə, tərtib edəni: H. Qasımsadə – Bakı: Yazıçı, – 1985. – 690 s.
6. Əfəndiyev P. “Azərbaycan folklorşünaslığının problemləri, IV cild / P. Əfəndiyev. Bakı: Elm və təhsil, –2010. – 424 s.
7. Əfəndiyev P. “Azərbaycan folklorşünaslığının problemləri, V cild / P. Əfəndiyev. Bakı: Elm və təhsil, –2011. – 336 s.
8. Rüstənzadə İ. Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi / İ.Rüstənzadə. – Bakı: Elm və təhsil, –2013, –368 s.
9. Molla Nəsrəddin lətifələri (Azərbaycan mətnləri əsasında). – Bakı: Sabah, 2018, –376 s.
10. Fərəcova L. Şəxsi arxivlərdə folklor materialları / Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı / – Bakı: 2014. – 29 s.
11. Quliyev, H. Müdrük qoca arxetipinin semantik strukturu və paradigmaları / H.Quliyev. – Bakı: Elm və təhsil, 2016. – 216 s.
12. Güney Azərbaycan folkloru / toplayanlar: M. Maşallah qızı (Abbasova), H. Şərqişadəcə (Soytürük). Bakı: Elm və təhsil, V cild. – 2015. – 388 s.
- 13.SMOMPK: Azərbaycan folkloru materialları / tərc. və transil. ed. R.Xəlilov; tərt.edənlər: R.Xəlilov, A.Xürrəm qızı, A.Hüseynova. Bakı: Elm və təhsil, I cild. – 2018, - 320 s.
- 14.SMOMPK: Azərbaycan folkloru materialları / tərc. və transil. ed. R.Xəlilov; tərt.edənlər: R.Xəlilov, A.Xürrəm qızı, A.Hüseynova. Bakı: Elm və təhsil, III cild. – 2020, - 320 s.

